

תוכן עניינים

יג	הקדמה
טז	מפת אפריקה
יז	מבוא

התקופה הראשונה: ירח הדבש

3	פרק ראשון: ירח הדבש
3	א. יעדיה של ישראל באפריקה
	1. יעדים מדיניים 3; 2. יעדים כלכליים 6; 3. יעדים אסטרטגיים 7;
	4. מטרות אידאולוגיות והומניטריות 7; 5. גולדה מאיר ותרומתה
	ליחסי ישראל-אפריקה 8; 6. מסעות גולדה מאיר באפריקה 9;
	7. הסיוע הלכה למעשה 12; 8. גישת האפריקנים לישראל 13
14	ב. שנים של ידידות והתרחבות הקשרים
	1. ימים ראשונים בטרם עצמאות 15; 2. פעילות מדינית 18;
	3. ביקורים של אישים אפריקניים בישראל 20; 4. ישראל נגד
	האפרטהייד 21; 5. קשרים עם תנועות השחרור 22; 6. התנגדות
	האפריקנים ללחצים הערביים 23
28	ג. המרכז לשיתוף בינלאומי (מש"ב) ותרומתו ליחסי ישראל-אפריקה
	1. התחלות 28; 2. הגישה התועלתית מול הגישה המוסרית-
	הומניטרית 30; 3. אפריקה כיעד לפעילות מש"ב 34; 4. שיתוף
	פעולה ביטחוני 40; 5. נח"ל וגדנ"ע 46; 6. סיכום הפעילות
	הביטחונית 50
51	ד. מסחר וכלכלה
	1. פעילות מסחרית 51; 2. פעילות כלכלית 53

- 57 פרק שני: הידרדרות
- 57 א. ניצני הידרדרות – ממלחמת ששת הימים ועד 1970
1. הארגון לאחדות אפריקה כגורם להידרדרות 57; 2. הארגון לאחדות אפריקה וישראל לאחר מלחמת ששת הימים 60; 3. 'קו פרשת המים' – החלטת הארגון לאחדות אפריקה 1970 62;
  4. העצרת הכ"ה של האו"ם (1970) 63; 5. התגובות בישראל 65;
  6. דיונים והצעות 67
- 73 ב. שליחות הנשיאים – תקוות ואכזבות
1. פעילות ישראל לקראת ועידת הארגון לאחדות אפריקה והעצרת הכללית ב-1971 74; 2. הכנס השמיני של הארגון לאחדות אפריקה ב-1971 75; 3. שליחות הנשיאים ועמדת ישראל 80;
  4. מהלך שליחות ארבעת הנשיאים 84; 5. הדיונים בעצרת או"ם הכ"ו בעקבות שליחות הנשיאים 90; 6. סיכום והערכה של שליחות הנשיאים 92
- 95 ג. ועידת רבאט – המשך ההידרדרות
1. פעילות ישראל לקראת הוועידה 95; 2. הדיונים וההחלטות בוועידת רבאט 96; 3. התגובות הרשמיות 98; 4. הפעילות הישראלית לאחר הוועידה ברבאט 100; 5. התגובות בתקשורת הישראלית 101

התקופה השנייה: הניתוק

- 105 פרק שלישי: תהליך ניתוק היחסים
- 105 א. לאחר ועידת רבאט – שלבים ראשוניים בניתוק היחסים הדיפלומטיים
1. העצרת הכללית הכ"ז של האו"ם – סוף 1972 105; 2. שלושת השלבים בניתוק היחסים הדיפלומטיים 108; 3. השלב הראשון של הניתוקים 109; 4. השלב השני של הניתוקים 112; 5. תגובת ישראל ופעילותה לאחר השלב השני של הניתוקים 120; 6. המשך הפעילות הישראלית באפריקה 127
- 128 ב. פסגת העשור של אח"א והניתוק הכללי
1. הפעילות הערבית לקראת פסגת העשור 128; 2. הפעילות של ישראל לקראת פסגת העשור 130; 3. כנס שרי החוץ 131;
  4. כנס הפסגה 132; 5. התגובות בישראל על החלטות פסגת

העשור 136; 6. הפעילות הישראלית לאחר פסגת העשור 137; 7. דברי הרגעה 140; 8. ועידת הפסגה של המדינות הבלתי מזדהות באלג'יר 142; 9. סימנים מעוררי דאגה ביחסים הדו-צדדיים 143; 10. השלב האחרון של הניתוקים – ערב מלחמת יום הכיפורים, במהלכה ואחריה 147

151 פרק רביעי: תקופת הניתוק

- 151 א. הסיבות העיקריות לשרשרת הניתוקים
- 158 ב. גורמים ותהליכים כלליים שפגעו במעמדה של ישראל
- 162 ג. סיכום הגורמים לניתוק היחסים
- 163 ד. תגובות בישראל על שרשרת הניתוקים
- 166 ה. הפעילות הישראלית באפריקה ללא יחסים דיפלומטיים
  - 1. הפעילות במישור המדיני 167; 2. פעילות מש"ב 172; 3. הוויכוח על התועלת שבפעילות מש"ב 177
- 180 ו. קריאות לחידוש היחסים הדיפלומטיים עם ישראל
- 184 ז. תחזית אופטימית בישראל

186 פרק חמישי: הפעילות הערבית והאסלאמית בתקופת ניתוק היחסים

- 186 א. הפעילות המדינית והתעמולתית
  - 1. המישור התעמולתי וזיהוי הציונות עם גזענות 188; 2. שיטות התעמולה הערבית נגד ישראל באפריקה 189
- 191 ב. ועידת הפסגה האפרו-ערבית בקהיר
  - 1. הכנס המכין בלוסאקה, זמביה 192; 2. המשתתפים ומהלך הדיונים 193; 3. החלטות הוועידה – שילוב בעיות המזרח התיכון עם בעיות אפריקה 195; 4. הישגי הוועידה 196
- 197 ג. הסיוע הערבי לאפריקה
- 200 ד. הפעילות האסלאמית של מדינות ערב ואיראן באפריקה
  - 1. רקע 201; 2. מנגנוני הפעילות האסלאמית 201; 3. שיטות הפעילות הערבית-האסלאמית 203; 4. הפעילות האסלאמית של איראן באפריקה 206
- 210 ה. הגורם האסלאמי ביחסי אפריקה וישראל
  - 1. השפעת הגורם האסלאמי ב'תור הזהב' של יחסי ישראל עם אפריקה 210; 2. השפעת הגורם האסלאמי על ניתוקי היחסים ועל

- התקופה שלאחר הניתוקים 213; 3. השפעת הגורם האסלאמי על תהליך חזרתה של ישראל לאפריקה 214
- 216 1. הגורם הפלסטיני ביחסי אפריקה וישראל
1. גישתן של מדינות אפריקה לבעיה הפלסטינית (סקירה היסטורית) 216; 2. הפעילות המדינית של הפלסטינים באפריקה 219

התקופה השלישית: חזרתה של ישראל לאפריקה

- 227 פרק שישי: ישראל חוזרת לאפריקה
- 227 א. גורמים שסייעו לחידוש היחסים הדיפלומטיים
1. המשקע החיובי שהשאיר הסיוע הישראלי המש"בי והכלכלי 227; 2. המפנה בעמדת משרד החוץ כלפי הפעילות באפריקה 228; 3. הסכם השלום עם מצרים ופינוי סיני 229; 4. ההסכמים של ישראל עם הפלסטינים ועם ירדן – ישראל כגשר לארצות הברית 232
- 232 ב. נקודות תורפה של מדינות ערב באפריקה
1. אכזבת האפריקנים מהסיוע של מדינות ערב 232; 2. התנגדות למדיניותו המיליטנטית והחתרנית של נשיא לוב קדאפי 233; 3. התנגדות האפריקנים לתכתיבים הערביים 235; 4. זיכרון סחר העבדים הערבי 237; 5. מלחמת האזרחים בדרום סודאן 239; 6. הקשרים של מדינות ערביות עם דרום אפריקה 240; 7. הריבונות האפריקנית 241
- 243 ג. המדינות הראשונות שחידשו את יחסיהן הדיפלומטיים עם ישראל
1. זאיר (הרפובליקה הדמוקרטית של קונגו) 243; 2. ליבריה 246; 3. חוף השנהב 249; 4. קמרון 250; 5. טוגו 252; 6. ציפיות מוגזמות בישראל 253; 7. זמביה 254; 8. איי סיישל 256; 9. מאוריציוס 257; 10. אוגנדה 257; 11. טנזניה 258
- 260 ד. הגורמים לאטיות חזרתה של ישראל לאפריקה
1. הסיוע הערבי 267; 2. מאפייני חידוש היחסים הדיפלומטיים 270
- 274 פרק שביעי: יעדיה ומדיניותה של ישראל לאחר חזרתה לאפריקה
- 274 א. המישור המדיני

1. יעדים פוליטיים 276; 2. פעילות באו"ם 276; 3. פעילות בארגון לאחדות אפריקה ובאיחוד האפריקני 277
- 280 ב. פעילות במדינות שאין עמן יחסים דיפלומטיים
 1. צ'אד 280; 2. גינאה 281; 3. מאלי 281; 4. ג'יבוטי 282;
 5. קומורו 283; 6. סומליה 283
- 284 ג. יעדים מרכזיים במזרח אפריקה
 1. קניה 284; 2. אוגנדה 289; 3. אתיופיה ואריתראה 291
- 304 ד. יעדים מרכזיים במערב אפריקה
 1. קמרון 304; 2. מאוריטניה 305; 3. ניגריה 308; 4. סנגל 319
- 325 ה. דרום אפריקה
 1. היחסים עם דרום אפריקה החדשה 329; 2. תקופת מבקי 334; 3. המישור הרב-צדדי 336; 4. סיכום יחסי ישראל-דרום אפריקה 337
- פרק שמיני: הפעילות המש"בית, הביטחונית והכלכלית לאחר החזרה לאפריקה
- 340 א. יעדיה המחדשים של הפעילות המש"בית
- 340 ב. תחומי הפעילות המש"בית
 1. מומחים 342; 2. הכשרת כוח אדם 342; 3. התחום החקלאי 344; 4. התחום החברתי 344; 5. התחום הרפואי 345; 6. המלחמה בעוני 346; 7. נח"ל וגדנ"ע 346; 8. שיתוף פעולה עם גורמים בינלאומיים 347; 9. מחקרים משותפים 348; 10. סיוע הומניטרי 348; 11. מועדוני שלום 350
- 350 ג. תקציבי מש"ב
- 351 ד. מש"ב ומעמדה של ישראל באפריקה – סיכום
- 354 ה. הפעילות הביטחונית
 1. אנגולה 355; 2. קונגו (בראזוויל) 356; 3. סיוע ביטחוני וסכסוכים פנים-אפריקניים 357
- 358 ו. משטרה, סחר וכלכלה
 1. משטרה 358; 2. סחר 359; 3. כלכלה 361

נספחים

- 376 נספח 1: מדינות אפריקה מדרום לסהרה – נתונים כלליים
- 391 נספח 2: החלטת הארגון לאחדות אפריקה ברבאט, 1972
- 392 נספח 3: החלטת האיחוד האפריקני (AU) בנושא המזרח התיכון והפלסטינים, 2005
- 394 נספח 4: הסיוע הערבי לאפריקה, 1974-1981
- 395 נספח 5: מהחלטות האיחוד האפריקני בשארם אש-שייח', יוני 2008
- 396 נספח 6: מחאת אגודת הידידות ישראל-אפריקה על החלטות אח"א נגד ישראל, אפריל 2002

398 רשימת קיצורים

400 רשימת מקורות וקיצוריהם

412 מפתח

הקדמה

בשנות השישים ובראשית שנות השבעים של המאה העשרים פרחו ידידות בין ישראל לבין רוב מדינות יבשת אפריקה הלא ערביות, ובתוכן גם המדינות המוסלמיות שמדרום למדבר הסהרה. יחסים אלה ובייחוד הסיוע המגוון בתחומים שונים, שישראל הקטנה הגישה למדינות כה מרובות, העניקו לציבור הישראלי תחושות של גאווה וסיפוק רב. באותן שנים הועסקו מאות ישראלים באפריקה כיועצים, כמדריכים וכאנשי עסקים, ואילו לישראל הגיעו אלפי אפריקנים שבאו להשתלם בתחומים שונים, אזרחיים וצבאיים. הישגיה אלה של ישראל היו יוצאי דופן, ועמדו בניגוד חריף לקשיים שהיא ניצבה בפניהם ביבשות אחרות, ובייחוד באסיה. שרת החוץ גולדה מאיר, ולאחריה שר החוץ אבא אבן, היו גורמים חשובים בפיתוחה של מדיניות זו ובהעמקתה.

המצב החל להשתנות לרעה מאז מלחמת ששת הימים ב-1967. החרפה חמורה חלה אחרי 1972, כאשר מדינות אפריקניות ידידותיות לישראל ניתקו עמה את היחסים הדיפלומטיים בזו אחר זו. ולא רק זאת, מדינות אלה נקטו מדיניות אנטי-ישראלית באו"ם ובזירות בינלאומיות אחרות. תחושת העלבון בחוגים רחבים בארץ הייתה עזה. האפריקנים טענו שניתוקי היחסים נגרמו בשל 'עיקרון' – התנגדותם ל'כיבוש שטחים בכוח'. ישראל ידעה שהסיבה האמתית הייתה אחרת – לחצים קשים מצד מדינות ערב ופיתויים כספיים שנלוו להם, שהאפריקנים התקשו לעמוד בפניהם. ניתוקי היחסים חשפו את בדידותה של ישראל בזירה הבינלאומית ואת חולשתה המדינית, ופגעו בתדמית הטובה שרכשה לה באירופה ובארצות הברית הודות לפעולות הסיוע המגוונות שלה, שחלקן נעשו בשיתוף פעולה עם כמה מארצות אלה ובמימון.

פרשה יוצאת דופן זו בתולדות הדיפלומטיה הישראלית זוכה לדיון יסודי ומפורט בספרו של ד"ר אריה עודד. הספר דן ביחסי ישראל עם ארצות יבשת אפריקה השחורה (שאינן כוללות את ארצות צפון אפריקה הערביות). דיון היסטורי זה כולל בתוכו היבטים דיפלומטיים, אסטרטגיים, כלכליים ותרבותיים.

המחבר עוסק בשאלות יסוד, כמו התערבותן של ארצות ערב ומדינות אסלאמיות אחרות במערכת היחסים שהתפתחה בין ישראל לבין מדינות אפריקה, ובתהפוכות הדרמטיות שהצליחה התערבות זו לחולל. הוא עוסק בהרחבה בפעילות הכספית,

יד ■ הקדמה

הכלכלית, האסלאמית והתעמולתית שפיתחו ארצות ערב ביבשת אפריקה. בתחום זה בולטת פעילותה האנטי-ישראלית של מצרים, שנמשכה גם לאחר שהיא עצמה כוננה שלום עם ישראל. מדינה זו פעלה במרץ רב נגד חידוש היחסים בין ישראל לבין מדינות אפריקה. מלאכתם של הערבים הוקלה הודות לקיומו של 'הארגון לאחדות אפריקה' (אח"א), שמדינות צפון אפריקה הערביות חברות בו. הארגון נכנע ללחצי הערבים, משום שקיומו היה חשוב למדינות האפריקניות, ואפילו המתונות שבהן היו מוכנות להקריב את יחסיהן עם ישראל ובלבד שאחדותו לא תיפגע. באסיה, לדוגמה, לא היה קיים ארגון דומה שיכול היה לכפות משמעת על כל חברותיו; ובאמריקה הלטינית, שיש בה ארגון כל-יבשתי כזה, לא היה עולה על הדעת שתינקט פעולה אנטי-ישראלית בהיקף כזה. באותן שנים הייתה אירופה רחוקה עדיין מרחק רב מכיוון אחדות חדשה, כפי שהיא עושה בדור זה, אך גם באירופה לא היה סביר שתינקט פעולה אחידה ומשותפת כלפי ישראל.

ב-1982 החל תהליך הדרגתי של שיפור וחיידוש היחסים בין ישראל לבין אפריקה. רוב המדינות האפריקניות שכווננו אז יחסים דיפלומטיים עם ישראל טענו כי עשו זאת בעקבות נסיגת ישראל מחצי האי סיני וחתימת הסכם השלום עם מצרים, ולאחר מכן חתימת הסכמי אוסלו וחתימת הסכם השלום בין ישראל לבין ירדן. רבים מן העוסקים ביחסי החוץ של ישראל ובפרט ביחסים עם אפריקה – ביניהם מחברו של ספר זה – סבורים שהיו אלה תירוצים, והסיבות העיקריות לחידוש היחסים היו אכזבה מהסיוע שהגישו הערבים לאפריקנים והתבססות ההכרה שאפשר ליהנות מן הסיוע הישראלי, בתחומים שונים, בלי להפסיד את הסיוע הערבי. המצב בעת כתיבת שורות אלה הוא שהיחסים בין ישראל ליבשת אפריקה השחורה לא חזרו עדיין למתכונתם הקודמת, וודאי שנעדר מהם ההיבט הרגשי שהיה חלק מובהק מן המעורבות הישראלית העמוקה באפריקה. רוב מדינות אפריקה ממשיכות להצביע נגד ישראל בזירות הבינלאומיות השונות וישראל, למרות מאמציה, לא הצליחה לשנות מצב זה. יחסי ישראל-אפריקה מדורגים נמוך בסולם העדיפות של הפעילות הדיפלומטית הישראלית בעולם, בניגוד בולט למקום שתפסו בשנות השישים. עם זאת צריך לציין, שכיום מקיימת ישראל יחסים דיפלומטיים עם 41 מדינות באפריקה, יותר מאשר בשנות השישים הפורחות.

דומה שד"ר אריה עודד הוא האיש המתאים ביותר לכתוב את ההיסטוריה המרתקת והיוצאת דופן של יחסי ישראל – אפריקה השחורה. חייו הם שילוב של שירות דיפלומטי עשיר ומגוון באפריקה עם שנים רבות של מחקר אקדמי רחב ומעמיק, הנשען גם על מקורות בערבית ובסוהילית, שפירותיו הם שורה ארוכה של מחקרים שהתפרסמו במרוצת השנים.

עודד מילא תפקידים דיפלומטיים באוגנדה (שם למד באוניברסיטת 'מקררה'), מלאווי, קניה, סואזילנד, לסוטו, זמביה, מאוריציוס ואיי סיישל. כמו כן עסק הרבה

הקדמה ■ טו

בענייני אפריקה במשרד החוץ בירושלים. במקביל שימש שנים אחדות כמרצה בכיר לענייני אפריקה באוניברסיטה העברית בירושלים ובאוניברסיטת תל אביב. היום הוא עמית מחקר במכון טרומן בירושלים.

ספר זה הוא הניסיון המקיף הראשון לתאר את מדיניות ישראל באפריקה על כל היבטיה, מאז נכונו הקשרים הראשונים בסוף שנות החמישים של המאה הקודמת ועד היום. תועלת רבה ועניין ימצאו בספר חשוב זה מורים, סטודנטים, דיפלומטים, אנשי עסקים הפועלים באפריקה ושוחרי ידע בכלל. ד"ר אריה עודד תרם תרומה מקורית ורבת ערך למדף הספרים, המצומצם למדי, על יחסיה הדיפלומטיים של ישראל בכלל, ועל יחסי ישראל-אפריקה בפרט.

ד"ר משה יגר, ירושלים 2011

מבוא

במערכת יחסי החוץ של ישראל תופסת אפריקה מקום ייחודי הן מבחינת המניעים לקשירת היחסים עם מדינות היבשת והן מבחינת התמורות שחלו ביחסים אלה. הייחוד ניכר בכמה תחומים:

- ישראל פעלה באפריקה כמדינה תורמת (donor). היא הייתה בין המדינות הראשונות שסייעו למדינות אפריקה מיד עם קבלת עצמאותן. אך הסיוע הישראלי לא היה דווקא בהענקת כספים אלא בעיקר בשיגור מומחים ישראלים ובהכשרת כוח אדם בתחומים שאפריקה נזקקה להם, כגון חקלאות, רפואה, חינוך, תנועות נוער, פיתוח קהילתי, פיתוח מקורות מים ומלחמה במדבור. סיוע זה היה והינו חשוב ובעל ערך רב לטווח ארוך.
- השיקולים של ישראל בפעילותה באפריקה, במיוחד בתקופה הראשונה עד ניתוק היחסים, היו לא רק פוליטיים, ביטחוניים וכלכליים אלא גם הומניטריים ואידאולוגיים.
- יחסי ישראל-אפריקה התאפיינו בתהפוכות ובשינויים חדים, מקשרים ידידותיים מאוד עד ניתוק יחסים דיפלומטיים כמעט עם כל מדינות אפריקה. תופעה כללית כזו לא הייתה ביחסי ישראל עם מדינות ביבשות אחרות.

הספר עוסק במניעים שדחפו את ישראל לפעילות ביבשת האפריקנית, בסוגי הפעילות האזרחית והביטחונית, בתמורות שחלו ביחסים עם מדינות היבשת וביסבותיהן. נבדקת בו השאלה, אם ישראל הפיקה את הלקחים מהישגיה ומכישלונותיה ואם היא מיישמת אותם לאחר חידוש היחסים הדיפלומטיים עם מדינות אפריקה.

יחסי ישראל ואפריקה, חשיבותם ותועלתם, העסיקו לא רק את מעצבי המדיניות בממשלה אלא גם את התקשורת ואת דעת הקהל בישראל. הוויכוח התלהט בייחוד לאחר ניתוק היחסים הדיפלומטיים עם מדינות ביבשת בראשית שנות השבעים, תהליך שהגיע לשיאו ב-1973 בזמן מלחמת יום כיפורים. נשאלו אז שאלות קשות ונוקבות: האם ניתן לסמוך על ידידותן של מדינות אפריקה? מה תועלת הפיקה ישראל מהשקעותיה ביבשת? האם זכתה ישראל להכרת תודה כלשהי והאם כדאי להמשיך בפעילות הסיוע? סוגיות אלו נבחנות בספר.

מעמדה של ישראל באפריקה לא היה תלוי רק במעשיה או במחדליה, אלא גם

יח ■ מבוא

בגורמים שלא היו נתונים לשליטתה: הפיכות וחילופי שלטון במדינות אפריקה; התעמולה הארסית נגד ישראל מצד ברית המועצות, סין, מדינות הגוש המזרחי והמדינות הבלתי מזדהות; ובעיקר הפעילות הערבית הנמרצת שהפכה את אפריקה לזירת מאבק בין ישראל למדינות ערב בשאלה הפלסטינית ובשאלת הסכסוך הישראלי-ערבי בכלל. דחיקתה של ישראל מאפריקה בראשית שנות השבעים הייתה בעיקרה תוצאה של פעילות ערבית זו.

הספר דן ביחסיה של ישראל עם מדינות אפריקה שמדרום לסהרה, או כפי שנוהגים לכנותן 'אפריקה השחורה' – יותר מארבעים מדינות. במרכזו עומדים הנושאים העיקריים שהעסיקו את ישראל ביחסיה עם מדינות אלה.

מאז קיבלו מדינות אפריקה את עצמאותן וניהלו את מדיניות החוץ שלהן בעצמן, חלו תמורות בגישתן לסכסוך המזרח תיכוני בכלל ולישראל בפרט. התמורות היו ביחסים הדו-צדדיים ובעיקר ביחסים הרב-צדדיים, שבאו לידי ביטוי בייחוד במסגרת הארגון לאחדות אפריקה OAU – Organization of African Unity (היום ה'איחוד האפריקני', AU – African Union). בארגון זה חברות כל המדינות השוכנות ביבשת, כולל המדינות הערביות של צפון אפריקה. גם בגישתה של ישראל למדינות אפריקה חלו תמורות. בשנות השישים תפסה אפריקה מקום חשוב במדיניותה של ישראל, אך לאחר מכן היו עליות ומורדות שסיבותיהן נידונות בספר. עם זאת ניתן לומר, שלגישתם של קובעי המדיניות בממשלה ובצמרת משרד החוץ הייתה חשיבות רבה בקביעת התייחסותה של ישראל למדינות אפריקה. בין יחסה החם של שרת החוץ גולדה מאיר לאפריקה ולאפריקנים לבין יחסם של כמה שרי חוץ אחרים היו הבדלים ניכרים. כן יש לציין את פעילותו הנמרצת לקידום היחסים עם אפריקה של אהוד אבריאל, אדריכל הפעילות הישראלית באפריקה בראשיתה, ומאוחר יותר את פעילותו של מנכ"ל משרד החוץ דוד קמחי.

גם בגישתן של מדינות ערב למדינות אפריקה חלו תמורות, למשל במידת נכונותן למלא את הבטחותיהן להעניק סיוע כספי, נושא שהעכיר לא אחת את היחסים בינן לבין האפריקנים. הפעילות הערבית באפריקה – המדינית, התעמולתית, האסלאמית והטכנית – השפיעה מאוד על התמורות במעמדה של ישראל באזור. ככלל ניתן לומר, שפעילותן של מדינות ערב באפריקה הייתה במידה רבה תגובה לפעילות הישראלית, ורצונן של מדינות ערב לדחוק את ישראל מאפריקה אילץ אותן להיענות לדרישות הסיוע של האפריקנים. הספר דן בסיבות שגרמו לתמורות החדות ביחסי ישראל עם מדינות אפריקה ובמאמצי ישראל לבלום את ההידרדרות במעמדה, שהחלה מאז מלחמת ששת הימים והגיעה בהדרגה עד ניתוק כללי. אחד הגורמים העיקריים להידרדרות היה הארגון לאחדות אפריקה, בשל ההשפעה הערבית שהלכה והתחזקה בו ושגררה אותו למעורבות עמוקה בסכסוך המזרח תיכוני.

מבוא ■ יט

בספר מוקדש מקום נרחב לפעילות המרכז לשיתוף פעולה בינלאומי (מש"ב)¹ שבמשרד החוץ, שהוא גורם מרכזי בעיצוב מעמדה של ישראל בארצות המתפתחות בכלל ובאפריקה בפרט. הוא הדין לגבי שיתוף הפעולה הביטחוני. המניעים להקמת מש"ב ולפעילותו, וכן ערכו וחשיבותו, היו ועודם נושא שנוי במחלוקת. הוא הדין לגבי שיתוף הפעולה הביטחוני עם מדינות אפריקה.

שלוש התקופות העיקריות ביחסי ישראל ואפריקה נדונות בספר: התקופה הראשונה – ירח הדבש, מסוף שנות החמישים של המאה הקודמת ועד מלחמת ששת הימים – שבה הרחיבה ישראל וביצרה את מעמדה באפריקה, היו לה הישגים פוליטיים וכלכליים והיא הייתה כעין 'מעצמה' באפריקה; התקופה השנייה – תקופת הניתוק, שהחלה בראשית שנות השבעים והגיעה לשיאה במהלך מלחמת יום כיפור, כאשר כמעט כל מדינות אפריקה ניתקו את יחסיהן הדיפלומטיים עם ישראל; והתקופה השלישית – חזרתה של ישראל לאפריקה, שהחלה בראשית שנות השמונים ושבמהלכה כוננו רוב מדינות אפריקה יחסים דיפלומטיים עם ישראל. בכל תקופה נידונים הנושאים העיקריים והשפעתם על מעמדה של ישראל ביבשת. פעילות מש"ב נידונה בכל תקופה בנפרד, תוך ציון השינויים העיקריים שחלו בה, והוא הדין לגבי המישור הפוליטי והמישור הכלכלי. עם זאת, נושאים אחדים, כגון הפעילות האיראנית, מובאים ללא חלוקה לתקופות כדי לשמור על רציפות הדיון.

כתיבת הספר הסתיימה ב-2009. רק במקרים מיוחדים עודכנו האירועים עד 2011. בכתיבתי הסתמכתי על מקורות ישראליים, ערביים ואפריקניים, ועל ניסיוני בתפקידים שונים במשרד החוץ, בכללם שגריר בכמה מדינות אפריקניות ועבודה במחלקת אפריקה במשרד החוץ. חייתי באפריקה כשני עשורים בתקופות שונות, החל בשנות השישים, ועם פרישתי ממשרד החוץ המשכתי במחקר ובהוראת הנושא האפריקני באוניברסיטת תל אביב ובאוניברסיטה העברית בירושלים.

תודות

תודתי מקרב לב למנכ"ל משרד החוץ מר רון פרושור, שהנושא האפריקני היה קרוב ללבו. הוא עודד אותי לכתוב על יחסי ישראל ואפריקה מראשיתם ועד ימינו, ואישר לי לעיין במסמכים ובתעודות ממגזר משרד החוץ וממחלקת הרשומות של

1 בשנת 2009 שונה השם המלא של מש"ב ל'סוכנות הסיוע הלאומית של ישראל', אך הקיצור 'מש"ב' נשאר כפי שהוא.

כ ■ מבוא

המשרד. המפקח הכללי של משרד החוץ, מר ויקטור הראל, עיין בכתב היד ופעל למען אישור הספר ופרסומו. סמנכ"ל אגף אפריקה במשרד החוץ, מר ז'ק רווח, עבר על כתב היד ותיקן והוסיף פרטים חשובים מניסיונו הרב באפריקה. דפנה גולן, הממונה על פרסומי חטיבת מש"ב, סייעה בהשגת הדוחות והמסמכים על פעילות מש"ב. מזל רנפורד, המנהלת הוותיקה של המרכז הבינלאומי להכשרה ע"ש גולדה מאיר, מסרה לי נתונים הנוגעים לאלפי המשתלמות והמשתלמים מאפריקה שקיבלו את הכשרתם במרכז זה. לכולם נתונה תודתי.

חלקים מכתב היד נקראו על ידי כמה מעמיתי, שגרירי ישראל באפריקה – שלמה אביטל, עמנואל סרי, יעקב אמיתי ונועם כץ – שתרמו מניסיונם העשיר בעבודה הדיפלומטית באפריקה. אני מודה למר ארנון ארבל, מנהל המחלקה של דרום אירופה ואפריקה במנהל סחר חוץ של משרד התעשייה, המסחר והעבודה, שהואיל להתראיין ולהעביר לי את הנתונים על התפתחות הסחר בין אפריקה לישראל. יבואו על הברכה ד"ר משה יגר, שעבר על כתב היד וכתב את ההקדמה לספר; הפרופסור חגי ארליך, מגדולי האפריקולוגים; פרופסור בוסתנאי עודד ופרופסור משה מעוז, שסייעו רבות ברעיונותיהם לשיפור כתיבת הספר.

תודה מיוחדת למועצה האקדמית של הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס בראשות פרופסור יששכר אונא, לחי צבר מנכ"ל ההוצאה, לרם גולדברג מנהל הייצור ולמזכירת ההוצאה רוחמה הלוי, על נכונותם המתמדת לסייע בכל תהליכי הוצאת הספר. ד"ר אילנה שמיר, מרכזת המערכת, והעורך, נועם לסטר, ערכו ביסודיות את כתב היד וקבעו במידה רבה את מבנה הספר. תודתי למרכז אבא אבן לדיפלומטיה ישראלית שבמכון טרומן ולעומד בראשו פרופסור סטיבן קפלן, למתאם המרכז מר יורם שני ולמנהלת האדמיניסטרטיבית גב' נעמה שפטר על השתתפות בחלק ממימון הוצאת הספר לאור. סיוע רב קיבלתי מעובדי גנזך המדינה, שהעמידו לרשותי את תיקי משרד החוץ ובייחוד אלו העוסקים בראשית פעילותו של המשרד באפריקה. לעזר רב היה לי ידיד הר, מעובדי ספריית האוניברסיטה העברית בהר הצופים. הגב' חנה רוזן טרחה רבות, בסבלנות ובמסירות, בהקלדת כתב היד ובהכנת מפתח השמות והעניינים, ועוזר המחקר יואב כץ עמל בחיפוש המסמכים והתעודות ובעבודות המחשוב. לכולם נתונות תודתי והוקרתי ויעמדו על הברכה. עם זאת האחריות לטעויות בספר היא שלי בלבד.